

Vihtiä sanastajan kuulokulmasta

Kun ajatus kansankielen sanakirjasta viime vuosisadan lopulla esitettiin, hankkeen alullepanijoita tuntui painavan pelko murteitten nopeasta häviämisestä ja sekaantumisesta. Kuvitelma viimeisten hetkien läsnäolosta, jota kuluneina vuosikymmeninä on monen kertaan toisteltu, oli 1800-luvulla ehkä liian pessimistinen. Miten muuten on käsitettävissä se, että Sanakirjasäätiö katsoi voivansa aloittaa suursanaston keruun kolmessa pitäjässä vielä vuonna 1968, siis seitsemänkymmentä vuotta sanakirja-ajatuksen lausumisen jälkeen. Kun yksi näistä pitäjistä — nimittäin Vihti — on kaiken lisäksi aivan pääkaupungin tuntumassa, jossa murteen säilymämahdollisuuksien luulisi olevan tavallista pienemmät, ei murteitten katoaminen ole voinut olla aivan niin nopeata kuin oli oletettu.

On vaikeata arvioida, miten paljon juuri Vihdin murre on näinä seitsemänkymmenenä vuotena muuttunut. Millä tavalla tuon vanhan kartanopitäjän kehittyminen pienviljelyvaltaiseksi ja teollistuneeksi kunnaksi heijastuu sen murteesta? Kuinka paljon paremmat mahdollisuudet sanastonkerääjällä olisi ollut onnistua tehtävässään, jos keruu olisi aloitettu vuosisadan vaihteessa tai vaikkapa 30-luvulla, jolloin ns. stipendiaattisanastot saatiin kerätyksi? Näihin kysymyksiin on turha yrittää vastata. Sanastajan on lähdeittävä liikkeelle niiden edellytysten pohjalta, jotka murteen nykyinen tila tarjoaa. Hän peilaa murteen nykykasvoja, mutta hän tuntee tärkeäksi tehtäväkseen myös sellaisten piirteiden paljastamisen, jotka nämä kasvat juuri ovat menettämässänsä.

Vihdin kokoisesta pitäjistä, jossa tällä

hetkellä on n. 12 000 asukasta, ei ole vaikeata löytää vanhoja ihmisiä. Vaikeampaa sen sijaan on näiden vanhusten joukosta poimia ne, jotka täyttävät hyvälle oppaalle asetettavat ehdot. Ei riitä, että haastateltava on Vihdissä syntynyt ja siellä ikänsä asunut. Hänen on oltava sellaisissa ruumiillisissa ja henkisissä voimissa, että hän kykenee usean tunnin mittaiseen yhtäjaksoiseen haastatteluun. Hänen on pystyttävä pitkäjänteiseen työskentelyyn, siihen, että haastattelu-tilanne ei toistu vain kerran tai pari vaan jatkuu usean kuukauden ja vuoden ajan. Ennen kaikkea hänen pitää olla murteenpuhujana moitteeton, ja — kun on kyse sanastuksesta — hänellä täytyy olla laaja sanavarasto. Viimeksi mainitun ehdon täyttäviä ei ole niinkään helppo löytää. On henkilöitä, joiden murre muoto-opillisesti on melko kelvollista vihtiä, mutta joiden puheesta sanastaja ei pitkänkään kuuntelun jälkeen löydä yhtään sellaista sanaa, jota hän ei aikaisemmin olisi kuullut.

Olen tähän mennessä jututtanut keikelumielessä lähes sataa vihtiläistä vanhusta. Sanoisin, että vain neljä viisi heistä puhuu vanhahtavaa murretta: he käyttävät sellaisia sanoja, jotka heidän ikätovereillaan ovat jääneet passiiviseen sanavarastoon, kenties jo unohtuneetkin. Koska pelkästään tämän karkijoukon kanssa työskenteleminen voisi liian tiheään toistuvien käyntien vuoksi muodostua rasitukseksi näille ihmisille, olen käynyt säännöllisesti myös eräiden huonimpien oppaiden luona. Vakituiseen avustajakuntaani kuuluu noin puolitoistakymmentä henkilöä.

On kiintoisaa panna merkille, että

kaikki kärkiryhmän oppaat ovat entisiä »trenkei» tai »trenkim muijii». Kukaan heistä ei ole käynyt kansakoulua ja jokainen asuu syntymäkylässään. Muista haastateltavista enin osa on entisiä torppareita tai muonamiehiä, vain yksi talollinen ja yksi käsityöläinen on eksynyt joukkoon. Oppaitten keski-ikä on aika korkea, yli 80 vuotta. Koska uusia hyviä murteenpuhujia on pitäjästä enää vaikea löytää, ei ole mikään ihme, että sanastaja pelokkaasti vilkaisee paikallista lehdestä ensimmäiseksi kirkolliset ilmoitukset.

Aikaa myöten oppii tuntemaan oppaansa ja tietämään, mitä heiltä voi vaatia. Toiset haluavat kertoa vain omista mielialheistaan ja kiusaantuvat pikkutarkoista kysymyksistä. Toisten kanssa tällainen yksityiskohtainen kyselyminen on helpompaa. Olen koettanut kuitenkin välttää ristikuulustelujen pitämistä. Koska aikaa on kolme ja puoli vuotta, tulevat kaikki aiheet varmasti käsitellyksi, vaikka samassa teemassa viivytäisiin pitempäänkin. Lisäksi on muistettava, ettei sanastajan tehtävänä ole kerätä pelkästään joidenkin erikoisalojen sanoja; myös aivan tavalliset sanat ja niiden erilainen käyttö kuuluvat ohjelmaan.

Kymmeniä vuosia käytöstä pois olleet työtävät ja niihin liittyvät sanat ovat alkaneet jo unohtua ihmisten mielistä. Keskeiset termit kyllä muistetaan, mutta yksityiskohtien mieleenpalauttaminen tuottaa jo vaikeuksia. Sanan merkityksestäkään ei aina olla varmoja. Jonkun mielestä *utti* tarkoitti emälammasta, jonkun toisen taas pässä; yksi muistaa *kallilla* ymmärretyn leikattua porsasta, toinen taas isoa sikaa. Mielestäni sanastaja ei voi omin päin ryhtyä tekemään mitään valintaa ehdotettujen merkitysten välillä, vielä vähemmän niitä yhdistämällä teorioimaan jotakin uutta merkitystä.

Ei ole aina helppo ratkaista, kuuluuko sana perinnäisesti murteeseen vai onko se nuori tulokas. Jokseenkin vaivatto-

masti voi vielä selvittää sellaisista sanapareista kuin *suvi ~ kesä, ehtoo ~ ilta, akkuna ~ ikkuna*. Sen sijaan olen jäänyt miettimään, ovatko esim. kaikki eläimen siitoskyvyttömäksi tekemisen merkityksessä kuulemani termit (*kuahitteeminen, salvaminen, leikkaaminen*) kansanomaisia. Syyllistynkö yleiskielen sanojen kirjaamiseen, jos teen kaikista liput vaiko pintapuolisuuteen, jos valitsen sen, jota olen eniten kuullut käytettävän?

Maailmankuvan muuttuessa ja kehityksen mennessä eteenpäin ei kansanihminenäkään enää tule toimeen sillä sanavarastolla, jonka on lapsena omaksunut. Uudet käsitteet tuovat mukanaan uusia ilmauksia, jotka moni joutuu vielä vanhoilla päivillään opettelemaan. Hiukan vaikeuksia tässä suhteessa on ollut vanhimmalla oppaallani, 90-vuotiaalla papalla, jonka mielessä nämä uudet nimetykset eivät oikein ota pysykyteen. Tämän takia hän joutuu käyttämään itse sepittämiään ilmauksia: purjelentokoneesta on tullut *liitelyskone*, kauhakuor-
maajasta *nostinkone* ja rintaliiveistä *tissi-verhot*.

Vihti on ollut aikaisemmin kaksikielinen pitäjä ja tämä näkyy murteestakin. Nuoria ruotsalaisia lainoja on paljon. Kahvipöydässä olen kuullut seuraavan repliikin: »mää otan tota hiivaprootä». Joku kehuu lapsiaan: »nee on niim *praa* poikii». Vieras ihmettelee kanalauman suuruutta: »külläpäs niit on aika *familja*. Talon hevosten joukossa oli »toisii semmosii *fanttastei*» 'villejä, ylitiöpäisiä'. Pieneistä alasta pellavamaata tuli pellavaa »*huru myky* sitä tuli paljo». — Ruotsin kielen vaikutus näkyy myös lauserakenteessa. Esim. »tei olitte niim pirettävä mäas meiren isält»; »ollaal lohruuttus siit et se [leipä] piisaa»; »mää olin niiη kiinnitettus sem perheenη kans».

Vihdin murteelle tunnusomaisena piirteenä on pidetty painottomain tavujen i-loppuisten diftongien säilymistä. *-oi, -ei* -loppuiset nominit eivät nykyvihtiläisenkään puheessa ole harvinaisia (esim. *hutoi* 'huolimaton', *kahmoi* 'vetelä, saa-

maton', *kultakännöi* 'leppäkerttu', *nahka-siippi* 'yölepakko', *totijaakoi* 'sarvijaakko'). *i*:llisten muotojen rinnalla käytetään *i*:ttömiä varsinkin silloin, kun sana on tavallinen (esim. *talo* ~ *taloi*, *kukko* ~ *kukkoi*, *nelike* ~ *nelikei*). *Iso*-sanasta muistan vain kerran kuulleen nominatiivin *isoi*. — Tässä yhteydessä tulkoon mainituksi myös sellaiset verbimuodot kuin *katoittaa* 'tehdä katto', *kammoittaa* 'pelottaa', *sakoittaa*, *viluittaa*, *sivuittaa*, *kirpuittaa* 'poistaa kirppuja', *pyryyttää* (lunta), *löylyyttää* ja *myrkyyttää*.

Vihdin itäläidällä eivät *i*-loppuiset difongit ole säilyneet niin hyvin kuin muualla pitäjässä. Esim. Nurmijärven ja Lopen pitäjien väliin kiilana työntyvistä Vihtijärven kylästä olen *i*:llisten muotojen ohella kirjannut seuraavanlaisia imperfektimuotoja: (uida:) *uje*, *palo*, *noukki*, *hakka*, *kerki*. Muualla Vihdissä nämä muodot kuuluisivat: *ujei*, *paloi*, *noukei*, *hakkai*, *kerkei*. Myös sanastollisia eroja olen ollut huomaavinani. Vihtijärvellä: *päre*, *pellava*, *laukku* 'aukko', *reikä*, *tuahinen*, *hasia* ~ muualla: *tikku*, *liina*, *läpi*, *tuakkinen*, *roulto*.

Pitkäaikaisen sanastajan lipustolta odotetaan laadullisesti tavallista korkeampaa tasoa. Tämän takia onkin katkeraa löytää vanhoista lipuistaan jatkuvasti virheitä, huomata, miten oma kotimurre on päässyt vaikuttamaan johonkin sijapäätteeseen, loppukonsonantin

edustukseen tai yksityiseen sanaan. Näiden virheiden paljastuminen tekee sanastajan kuitenkin entistä valppaammaksi ja varovaisemmaksi. Hän pyrkii tarkistamaan sanan merkityksen usealta eri oppaalta. Hän kirjoittaa lippuun vain ne teemamuodot, jotka on spontaanista puheesta kuullut. Ja hän merkitsee lause-esimerkkeihin murremuotoisina vain ne sanat, joiden kuulemisesta on varma, keskimäärin kolme neljä sanaa.

Se, joka nykyaikana lupautuu murteenkerääjäksi, pelaa tavallaan uhkapeliä. Hän ei voi etukäteen tietää, kuinka monta murteenpuhujaa onnistuu löytämään ja miten nämä suhtautuvat kerääjään. Itselläni on aihetta tyytyväisyyteen: murre ei Vihdistä ole vielä aivan kokonaan kadonnut ja ihmisten ystävällisyys on ollut yllättävää. Alussa ehkä oltiin pidättyväisiä ja koetettiin varovasti tunnustella, mikä vieras oikein oli miehiään. Jonkinlaiseksi luottamuksen osoitukseksi oli kai käsitettävä ne pikku tehtävät, jotka sanastajalle hiukan myöhemmin uskottiin («sanokaa sille Tiltalle: nälkään se anoppi kuoli»). Vuoden päästä käskettiin jo nimipäiville. Sanastaja antaa tietenkin arvoa oppaitensa huomaavaisuudelle ja käyttää puolestaan kaiken diplomaattisen taitonsa pitääkseen yllä ystävällisiä suhteita, sillä näistä suhteista riippuu paljon työn onnistuminen.

MATTI VILPPULA